

Agnieszka Szczaus
(Szczecin)

**JĘZYKOWY KSZTAŁT KOMEND
W „PIECHOTNYM ĆWICZENIU”
BŁAŻEJA LIPOWSKIEGO (1660 R.)**

Abstract

The article focuses on description and analysis of the construction of military commands excerpted from “Piechotne ćwiczenie” by Błażej Lipowski.

Key words

military language, spoken species, command

Wydane w Krakowie w 1660 r. „Piechotne ćwiczenie” Błażeja Lipowskiego dedykowane Andrzejowi Maksymilianowi Fredrze jest uważane za pierwszy polskojęzyczny regulamin piechoty, przeznaczony dla regimentów cudzoziemskiego autoramentu¹. Pełny tytuł tekstu brzmi „Piechotne ćwiczenie albo wojenność piesza, którą łacinnicy *pedestrem militiam* nazywają, wodzom, pułkownikom i wszelkiej wojennej starszynie, lubo któżkolwiek jest wojennej sprawy miłośnikiem do wiadomości podana przez Błażeja Lipowskiego”. Do czasów nam współczesnych zachowały się dwa egzemplarze tego regulaminu: jeden w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, drugi natomiast w Bibliotece PAN w Kórniku². Korzystam z egzemplarza kórnickiego (nr sygn.: MF 5925; BK 125) dostępnego także na stronach Wielkopolskiej Biblioteki Cyfrowej: <www.wbc.poznan.pl>. Książeczka ma rozmiar 8°, liczy 55 nienumerowanych stron³, opatrzona jest nielicznymi ilustracjami przedstawiającymi schematy szyków wojskowych⁴.

Część wstępną tekstu stanowią „Przedmowa” [A₄-A₆] i „Przestroga” [A₆-B₃], w których znalazły się uwagi na temat organizacji piechoty i jej roli w wojsku⁵, powinności oficerów, dyscypliny wojskowej, uzbrojenia oraz umundurowania muszkietera i pikiniera, a także rozważania na temat konieczności polonizacji wojska. Na część zasadniczą składa się kilka rozdziałów („Ćwiczenie z muszkietem w zażywaniu oręża” [B₃-B₅]; „Ćwiczenie z muszkietem w obrotach” [B₆-C₂]; „Ćwiczenie z piką w zażywaniu oręża albo w zażywaniu piki” [C₂-C₄]; „Ćwiczenie z piką w obrotach” [C₄-C₇]; „Ćwiczenie w porządku wojennym” [C₇-D₃]; „Sposób robienia knotów ruszniczych, które Niemcy lontami nazywają” [D₃-D₄]), w których zamieszczono opisy ćwiczeń z muszkietem i z piką, scharakteryzowano podstawowe szyki wojskowe (tj. czworobok, cynek i okrąg) oraz poinstruowano, jak sporządzać lonty.

¹ Por. np. W. Czermak, Polska musztra piechotna z r. 1660, [w:] idem, Z czasów Jana Kazimierza, Lwów 1893, s. 295-313; K. Górski, Historia piechoty polskiej, Kraków 1893, s. 48-52; J. Wimmer, Błażeja Lipowskiego pierwszy polski regulamin piechoty, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 20, 1976, s. 335-357.

² Podają za: J. Wimmer, Błażeja Lipowskiego, s. 344.

³ Dlatego cytaty lokalizuję, podając oznaczenia składek. Pisownię cytatów uwspółcześniał.

⁴ W sumie jest to 5 rycin, służących objaśnieniu pojęć takich jak szereg i rząd [B₆] oraz przedstawiających ustawienie wojska w czworobok [C₅ i C₆], cynek (szachownicę) [C₅] i okrąg [C₆].

⁵ Historycy wojskowości podkreślają, że jest to jeden z pierwszych polskojęzycznych tekstów z zakresu wojskowości, w którym (za A.M. Fredrą i teoretykami zachodnimi) piechocie wyznacza się rolę ważniejszą niż jeździe (por. np.: J. Wimmer, Błażeja Lipowskiego; L. Wyszczelski, *Historia polskiej myśli wojskowej*, Warszawa 2001, s. 42).

Autorstwo omawianego tekstu długo było sporne – ze względu na brak jakichkolwiek informacji o Lipowskim oraz ze względu na zbieżność poglądów przedstawionych w tekście z poglądami Fredry na temat roli piechoty oraz konieczności jej polonizacji badacze zakładali, że Błażej Lipowski to tylko pseudonim literacki Andrzeja Maksymiliana Fredry⁶. W nowszych opracowaniach wskazuje się jednak (zgodnie z informacją zawartą w dedykacji dołączonej do tekstu: „Jaśnie Wielmożnemu Mojemu Wielce Mciwemu Panu i Dobrodziejowi, Jego Mci Panu Andrzejowi Maksymilianowi z Pleszewic Fredrowi kasztelanowi lwowskiemu, Panu Memu Mciwemu” [A₂]; „Wm Pana i Dobrodzieja Mego Mciwego wierny i uniżony sługa Błażej Lipowski” [A₃]), że „Piechotne ćwiczenie” powstało z inspiracji Fredry, który przypuszczalnie też sfinansował wydanie tekstu, ale jego rzeczywistym autorem był Błażej Lipowski⁷.

Inną kwestią dyskusyjną jest sprawa wykorzystania tego tekstu w praktyce. Historycy wojskowości podkreślają, że regulamin Lipowskiego jest dość ogólnikowy, a omawiane w nim szyki wojskowe w połowie XVII w. były już przestarzałe⁸. Jeszcze więcej zastrzeżeń budzą zebrane w tekście komendy wojskowe: według niektórych badaczy były zbyt rozbudowane, skomplikowane i mało funkcjonalne⁹. Na przykład T. Korzon zauważa, iż z opisu za-

⁶ Takie stanowisko w sprawie autorstwa „Piechotnego ćwiczenia” przyjął K. Estreicher (Bibliografia stropolska 3, 21, Kraków 1891, s. 311), a za nim tę opinię powtarzali także inni badacze (por. J. Wimmer, Błażeja Lipowskiego, s. 338; idem, Lipowski Błażej, [w:] B. Leśnodorski (red.), Polski słownik biograficzny 17, Wrocław 1972, s. 411).

⁷ J. Wimmer, Błażeja Lipowskiego, s. 339-340; idem, Andrzej Maksymilian Fredro jako projektodawca reform wojskowych, [w:] J. Gierowski (red.), O naprawę Rzeczypospolitej XVII-XVIII wieku. Prace ofiarowane Władysławowi Czaplińskiemu w 60 rocznicę urodzin, Warszawa 1965, s. 112; L. Wyszczelski, Historia polskiej myśli, s. 64.

⁸ Lipowski opisuje w swoim regulaminie takie szyki, jak: czworobok z pikinierami w środku i muszkietierami na skrzydłach; czworobok złożony z trzech frontowych szeregów, w których naprzemiennie stoją muszkietierowie i pikinierzy oraz pozostałych szeregów złożonych z samych muszkietierów; cynek z pikinierami w części środkowej, oraz muszkietierami dookoła; okrąg, którego dwa frontowe szeregi tworzą naprzemiennie ustawieni muszkietierowie i pikinierzy, zaś okręgi wewnętrzne są złożone z samych muszkietierów. Tymczasem na Zachodzie Europy wprowadzano już ustawienie piechoty w linię złożoną z kilku szeregów muszkietierów zapewniających ciągłość wystrzałów, zaś ze względu na wzrost efektywności broni palnej ograniczono w piechocie rolę pikinierów (por. np.: J. Wimmer, Andrzej Maksymilian Fredro, s. 112; idem, Historia piechoty polskiej do roku 1864, Warszawa 1978, s. 176). Lipowski zaleca ponadto, by dla zapewnienia ciągłości wystrzału ustawić co najmniej sześć, a najlepiej dziesięć lub dwanaście szeregów muszkietierów, gdy tymczasem np. doskonale wyćwiczonym wojskom szwedzkim już w czasie wojny trzydziestoletniej do ciągłości salw wystarczało sześć szeregów (por. L. Wyszczelski, Historia polskiej myśli, s. 175-176).

⁹ T. Korzon, Dzieje wojen i wojskowości w Polsce 3, Kraków 1912, s. 51-52; J. Wimmer, Andrzej Maksymilian Fredro, s. 112.

mieszczanego w „Piechotnym ćwiczeniu” wynika, że każdy wystrzał wymagał wykonania trzydziestu różnych poleceń¹⁰, co świadczy o małej sprawności ówczesnego muszkietera i wskazuje na długi czas potrzebny do oddania strzału.

Wątpliwości historyków budzi też możliwość zastosowania w ówczesnym wojsku komend polskojęzycznych. Badacze podkreślają, że za czasów Władysława IV i Jana Kazimierza, aż do roku 1676, a nawet do końca XVII w., językiem komend w regimentach autoramentu cudzoziemskiego (a dla takich oddziałów był przeznaczony omawiany regulamin) był niemiecki, przypuszczalnie z licznymi wtrętami z innych języków, zwłaszcza z francuskiego¹¹. Komendy polskojęzyczne w tym czasie mogły być używane tylko tam, gdzie kadra była całkowicie polska, to jest w oddziałach piechoty typu polskiego¹². Polskojęzyczne komendy wywodziły się jeszcze z XVI wieku i zapewne do połowy wieku XVII nie uległy większym zmianom. Jak jednak podkreśla J. Wimmer, na zastosowanie dawnych komend polskich w regimentach cudzoziemskich nie pozwalały różnice w uzbrojeniu¹³.

Celem poniższego artykułu nie jest ustalanie, w jakim stopniu (i czy w ogóle) regulamin Lipowskiego był przez ówczesne wojsko wykorzystany, czy komendy w nim spisane rzeczywiście w czasie musztry padały. Jest nim analiza budowy tych wypowiedzi, próba prześledzenia procesu kształtowania się rodzimego wzorca językowego komend oraz porównanie ich z wzorcem ustalonym w późniejszych czasach.

¹⁰ Według T. Korzona są to następujące komendy: „1. Połóżcie muszkiety na ziemi! 2. Macie dosyć prochu w pulwersakach? 3. Kul sześć w gębę włożyć. 4. Zapalaj lonty. 5. Weźcie muszkiety. 6. Przechędź rurę krajcarem. 7. Muszkiet na widelca. 8. Przekłuć zapał. 9. Podsypuj. 10. Zaprzyj panewkę. 11. Muszkiet do naboju na lewy bok przelóż. 12. Nabijaj prochem. 13. Włóż kłaków! 14. Dobywaj stempla. 15. Przykroć stempel o piersi. 16. Przybij proch stemplem. 17. Schowaj stempel. 18. Muszkiet na widelca. 19. Muszkiet do góry! 20. Muszkiet na ramię! 21. Muszkiet na widelca! 22. Gotujcie się! 23. Oddmuchaście lonty! 24. Fasuj lonty w kurek! 25. Przypatrz do panewki! 26. Dwa palca na panewkę! 27. Następuj trzema krokami! 28. Otwórz panewkę! 29. Mierzaj! 30. Pal!” (cyt. za: T. Korzon, *Dzieje wojen*, s. 51-52). W oryginale segmentacja tekstu jest nieco inna – poszczególne komendy nie są numerowane, lecz wypisane jedna pod drugą. Ponadto wypowiedzenie 2. „Macie dosyć prochu w pulwersakach?” nie ma charakteru komendy, a jest pytaniem. Należy też zaznaczyć, że T. Korzon dokonał w cytowanym tekście pewnych skrótów, których nie zasygnalizował.

¹¹ J. Wimmer, *Błażeja Lipowskiego*, s. 341.

¹² Por. *ibidem*; idem, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1965, s. 307.

¹³ Piechurzy polscy byli uzbrojeni w muszkiety lontowe, ale bez forkietów (tj. widelców), z których korzystali żołnierze cudzoziemskiego autoramentu. W składzie polskich regimentów nie było też pikinierów (por. J. Wimmer, *Błażeja Lipowskiego*, s. 341).

Współczesna komenda¹⁴ to rozkaz natychmiastowego podjęcia lub zaprzestania jakiejś czynności, mający formę krótkiego wypowiedzenia¹⁵, składającego się z zapowiedzi i hasła (czasami tylko z hasła), skierowanego przez przełożonego do podwładnego (lub do grupy podwładnych). Gdy komenda jest adresowana do grupy osób, istotne jest jej jednoczesne i jednakowe wykonanie, dlatego treść komendy i czynności następujące po jej podaniu są dokładnie ustalone i określone w regulaminach. Nadrzędną funkcją komend jest funkcja komunikacyjna, co w znaczącym stopniu wpływa na ich kształt językowy: cechuje je skrótowość, zwięźłość, lapidarność. Komendy często mają skostniałą strukturę językową. Niekiedy też są pozbawione zbędnych z punktu widzenia komunikatywności elementów językowych: czasowników, przyimków, a czasem również końcówek fleksyjnych. Jak podkreślają badacze, komendy, obok meldunków i rozkazów, stanowią niezwykle istotną i najbardziej charakterystyczną część języka wojskowego¹⁶, choć występują także poza wojskiem, np. w języku służb mundurowych, w języku harcerzy czy w gwarze marynarskiej, czyli wszędzie tam, gdzie sytuacja wymaga błyskawicznych reakcji, wykonywania pewnych czynności szybko i precyzyjnie, a w określonych wypadkach także synchronicznie¹⁷.

Podstawę analizy stanowi 119 wypowiedzeń mających charakter komend, zamieszczonych w trzech rozdziałach „Piechotnego ćwiczenia” B. Lipowskiego („Ćwiczenie z muszkietem w zażywaniu oręża” [B₃-B₅]; „Ćwiczenie z muszkietem w obrotach” [B₆-C₂]; „Ćwiczenie z piką w zażywaniu oręża albo w zażywaniu piki” [C₂-C₄]). Przeprowadzona analiza pozwoliła wskazać następujące grupy komend:

1. Komendy zawierające czasownik w 2. osobie liczby pojedynczej trybu rozkazującego (55 przykładów; 46% materiału), np.:

¹⁴ Charakterystykę współczesnych komend wojskowych można znaleźć np. w: S. Marciniak, *Język wojskowy*, Warszawa 1987; s. 97-110; K. Musiołek, *Lingwistyczno-semiotyczna charakterystyka regulaminu wojskowego*, Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego 13, 1982, s. 63-70.

¹⁵ Badacze języka wojskowego wskazują, że komendy mogą być wydawane również za pomocą umownych znaków pozawerbalnych (por. np. S. Marciniak, *Język wojskowy*, s. 100). Z oczywistych względów w poniższym opracowaniu uwzględniono tylko komendy werbalne.

¹⁶ Por. np. S. Marciniak, *Język wojskowy*, s. 97; R. Handke, *Słownictwo pism S. Żeromskiego*, 6, *Walka, wojna, wojskowość*, Kraków 2002, s. 8; O. Wolińska, *Meldunek i rozkaz jako gatunki tekstów wojskowych*, *Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny* 2, 2003, s. 29-40.

¹⁷ Por. np.: E. Kołodziejek, *Gwara środowiskowa marynarzy na tle subkultury marynarskiej*, Szczecin 1994, s. 46.

„**Zapalaj** lonty” [B₃], „**Przechędoż** rurę krajcarem” [B₃], „**Podsypuj**” [B₃], „**Zaprzyj** panewkę” [B₃], „Muszkiet do naboju na lewy bok **przełoż**” [B₃], „**Dobrywaj** stempla” [B₃], „W drugim kroku **odmuchiuj** lont” [B₄], „**Otwórz** panewkę” [B₄], „**Fasuj** lonty w kurek” [B₄]; „W prawo **obróć się** całe” [B₆], „W lewo **obróć się** całe” [B₆], „Pół rzędów zadnie **obróć się** w prawo całe nazad” [B₈], „Drugi szereg **następuj**” [C], „**Mierzaj**” [C], „**Pal**” [C]; „Pikę na ziemi **położ**” [C₂], „Pikę **postaw** na ziemi” [C₃], „**Ujmiej** pikę w pół niższy” [C₃], „**Składaj** pikę” [C₃], „Szablę przez lewą rękę **dobrywaj**” [C₃].

2. Komendy zawierające czasownik w 2. osobie liczby mnogiej trybu rozkazującego (46 przykładów; 39% materiału), np.:

„**Położcie** muszkiety na ziemi” [B₃], „**Weźcie** muszkiety” [B₄], „**Gotujcie się**” [B₄], „**Odmuchajcie** lonty” [B₄]; „**Stawcie się**” [B₆], „**Rozprzestrzście** rzędy w prawo i w lewo” [B₆], „**Dwójcie** szeregi w prawo” [B₇], „Dwa szeregi pierwsze **gotujcie się**” [B₈] „**Weźmijcie** piki” [C₂], „**Podnieście** piki” [C₃], „**Stawcie się** piki” [C₃].

3. Komendy zawierające bezokolicznik (2 przykłady; 2% materiału):

„Kul sześć w gębę **włóżć**” [B₃], „**Przekłóć** zapal” [B₃].

4. Komendy bezczasownikowe zawierające wyrażenie przyimkowe (15 przykładów; 12% materiału), np.:

„Muszkiet **na widelca**” [B₃], „Muszkiet **do góry**” [B₄], „Muszkiet **na ramię**” [B₄], „Kulę **w rurę z gęby**” [B₃], „Dwa palca **na panewkę**” [B₄], „Lont **między palce z kurka**” [B₅], „Pół szeregów prawego skrzydła **w prawo**” [B₇], „Pikę **do góry**” [C₃], „Pikę **na ramię**” [C₃].

5. Komenda zawierająca rzeczownik o charakterze predykatywnym (1 przykład; 1% materiału):

„**Marsz**” [B₅].

Powyższa analiza i porównanie jej wyników z analizą współczesnych komend przeprowadzoną przez K. Musiołek¹⁸ pokazuje, że zasadniczo sposób konstruowania komend, ukonstytuowany w XVI-XVII w., funkcjonuje do dziś. Zmiana dotyczy tu tylko jednej kwestii – w komendach XVII-wiecznych wyraźnie zaznaczyła swoją obecność grupa wypowiedzi zawierających czasownik w 2. osobie liczby mnogiej trybu rozkazującego, których wspólnie już się nie stosuje. W regulaminie Lipowskiego użycie czasowników w liczbie pojedynczej lub mnogiej jest uzasadnione funkcjonalnie: formy

¹⁸ K. Musiołek, *Lingwistyczno-semiotyczna charakterystyka*, s. 64-69.

liczby pojedynczej przeważają w komendach skierowanych do pojedynczego żołnierza (są to komendy dotyczące ćwiczeń z piką i z muszkietem; w 42 komendach użyto tu form liczby pojedynczej, a tylko w 10 komendach użyto form liczby mnogiej), liczba mnoga natomiast dominuje w komendach skierowanych do grupy żołnierzy (komendy dotyczące formowania szyków; tylko w 7 wypadkach użyto liczby pojedynczej, zaś w 36 liczby mnogiej). Formy liczby mnogiej czasownika są dłuższe o jedną sylabę od form liczby pojedynczej i zapewne dlatego w późniejszych wiekach liczba mnoga została z komend usunięta – zadziałało tu więc prawo ekonomii językowej oraz silna tendencja do skrótu.

Działanie tendencji do skrótu można jednak obserwować już na przykładzie „Piechotnego ćwiczenia”. Komendy zebrane w tekście mają bardzo zróżnicowaną strukturę: od prostych wyrażen i zwrotów po rozbudowane zdania. Analiza pokazała jednak, że komendy proste zdecydowanie przeważają (95 komend; 80% materiału) nad komendami rozbudowanymi, złożonymi z kilku członów (24 komendy; 20% materiału). W grupie komend prostych można wskazać takie, które:

- składają się tylko z hasła, takie jak np.:

„Mierzaj” [B₄], „Pal” [B₄], „Stawcie się” [B₆], „Marsz” [B₅];

- składają się z zapowiedzi wyrażonej czasownikiem oraz hasła wyrażonego rzeczownikiem nazywającym przedmiot, na który skierowana jest czynność, np.:

„Nabijaj prochem” [B₃], „Dobyt stempla” [B₃], „Schowaj stempel” [B₄], „Otwórz panewkę” [B₄];

- składają się z zapowiedzi wyrażonej rzeczownikiem lub rzeczownikiem z określeniami i hasła mającego postać wyrażenia przyimkowego, np.:

„Muszkiet na widelca” [B₃], „Muszkiet do góry” [B₄], „Muszkiet na ramię” [B₄], „Pół szeregów lewego skrzydła w lewo” [B₇].

Przywołane tu przykładowe komendy mają szablonową postać. Tego typu schematyczne konstrukcje z niewielkimi modyfikacjami funkcjonują także w polszczyźnie współczesnej, np. współczesna komenda „Na ramię – broń!” jest złożona z zapowiedzi mającej postać wyrażenia przyimkowego i rzeczownika – w stosunku do komend XVII-wiecznych mamy tu tylko zmianę szyku elementów ją tworzących, ale sama zasada konstrukcyjna jest powielana. Bez zmian zachowały się również komendy zbudowane z samego hasła, np. „Marsz!”.

Komendy rozbudowanych, i to rozbudowanych w umiarkowanym stopniu¹⁹, w badanym materiale jest zdecydowanie mniej (24 komendy; 20% materiału). Komendy te składają się maksymalnie z 5 elementów, np.: komenda „Muszkiet do naboju na lewy bok przełóż” [B₅] w zapowiedzi ma nazwę obiektu (**muszkiet**), cel czynności (**do naboju**), kierunek czynności (**na lewy bok**), zaś w hasle czasownik nazywający czynność (**przełóż**). Komenda „Pół rzędów zadnie, dwójcie szeregi w prawo (albo w lewo) do przodka” [B₇] złożona jest z takich elementów jak adresat komendy (**pół rzędów zadnie**), wskazanie czynności (**dwójcie szeregi**), kierunek czynności (**w prawo** oraz wariantywnie **w lewo**) i hasła (**do przodka**).

Nie można tu zatem bezwarunkowo zgodzić się ze stwierdzeniem T. Korzona, że komendy Lipowskiego są rozbudowane i skomplikowane²⁰. Językowa struktura analizowanych komend jest już w znacznym stopniu uproszczona i schematyczna, tendencja do skrótu bardzo widoczna. Problemem jest chyba tylko spiętrzenie w tekście komend związanych z jednym typem działania, co sygnalizowano powyżej²¹. Drugim czynnikiem, który powoduje, że komendy Lipowskiego sprawiają wrażenie rozbudowanych, jest nagromadzenie elementów je obudowujących. Takimi elementami obudowującymi są:

- a) wariantywne formy komend dotyczące kierunku zalecanego działania, dopisywane w okrągłych nawiasach (8 przykładów), np.:

„Pół rzędów zadnich w lewo (albo w prawo) obróć się całe” [B₇], „Składaj pikę w prawo (albo w lewo)” [C₃], „Składaj pikę na konnego w lewo (albo w prawo)” [C₃], „Składaj piki w prawo (albo w lewo) nazad” [C₃];

- b) różnego rodzaju objaśnienia mające ułatwić zrozumienie poleceń (24 przykłady). Wtrącenia te nie stanowią integralnej części komend, a graficznie wyróżniane są w sposób niekonsekwentny – ujmowane w kwadratowy nawias lub też dopisywane z wyraźnym wcięciem. Niekonsekwentny i mało wyrazisty zapis powoduje, że uzupełnienia te mogą się zlewać z tekstem komend właściwych. Na przykład:

¹⁹ Jak pisze K. Górski: „Komendy bywały podwójne i poczwórne, z których jedne tyczyły się prawego, drugie lewego skrzydła, jedne przednich, drugie tylnych rzędów. U Lipowskiego jednak komendy są tylko podwójne i mniej skomplikowane” (idem, *Historia piechoty*, s. 48-49). Ponadto dodać należy, że niektóre współczesne komendy (mimo deklarowanej dążności do skrótu) mogą mieć strukturę znacznie bardziej złożoną, co wynika z dążności do precyzji. Przykłady takich rozbudowanych, wielosegmentowych współczesnych komend (zwanych też komendami programującymi) przywołują K. Musiołek (*Lingwistyczno-semiotyczna charakterystyka*, s. 68-69) oraz S. Marciniak (*Język wojskowy*, s. 108-109).

²⁰ T. Korzon, *Dzieje wojen*, s. 52.

²¹ Por. przyp. 10.

„Muszkiet na ramię. Lubo (kiedy podróżno iść potrzeba) obróć muszkiet zadem na ramię wzięwszy za rurę” [B₅];

„W lewo,

To jest obróć się na lewą rękę” [B₆];

„W prawo obróć się cale.

To jest obróć się aż nazad, gdzie był zad, aby tam czołem stanąć” [B₆];

„Dwójcie rzędy w prawo.

[To jest samemiż rzędami przez wtóry]” [B₇];

„Ściśnijcie rzędy do środka [to jest z obu skrzydeł]” [B₇];

c) uwagi metajęzykowe, dotyczące obcojęzycznych (niemieckich lub francuskich) odpowiedników niektórych wyrazów (2 przykłady):

„Całą kupą w prawo (albo w lewo jako potrzeba) obracaj się czołem w miejscu. Co Niemcy zowią *Sich schwenden*, Francuzowie zaś nazywają *se converser*” [B₈],

„Przechodźcie szeregi w prawo (albo w lewo nazad), co się *Contramarsem* zowie” [B₈];

d) uwagi o charakterze argumentacyjnym, perswazyjnym (2 przykłady):

„Włóż kłaków, albo papieru, albo siana na wierzch prochu w rurze. Bo tak mocniej proch kule wypęda, im barziej w rurze przytłoczy, a zatym dalej dosiąga” [B₃], „Przybij stemplem kulę, włożywszy papieru, albo kłaków, albo siana na kulę dla lepszego przytłoczenia” [B₃].

* * *

Na językową formę komend obecnych w „Piechotnym ćwiczeniu”, obudowanie ich dodatkowymi elementami, wpłynęła specyfika analizowanego tekstu, skomplikowane relacje nadawczo-odbiorcze. Komendy są gatunkiem mówionym, przeznaczonym do wypowiedziania przez przełożonego do podwładnych. W badanym regulaminie relacje nadawczo-odbiorcze są złożone, piętrowe: nadawcą pierwotnym jest doświadczony oficer, zaś projektowanym pierwotnym odbiorcą jest oficer mniej doświadczony, który dopiero uczy się wydawania komend. Ten sam mniej doświadczony oficer jest jednocześnie projektowanym nadawcą wtórnym, a odbiorcą wtórnym są jego podkomendni. Obecność w regulaminie dodatkowych objaśnień, komentarzy czy form wariantywnych jest zatem podyktowana troską o jasność, zrozumiałość i jednoznaczność przekazu. Działa tu więc jeszcze jedna bardzo silna tendencja językowa, to jest tendencja do precyzji. Należy pamiętać, że regulamin Lipowskiego miał charakter podręcznikowy, miał spełniać funkcje edukacyjne, stąd takie nagromadzenie komend i szczegółowe rozpisanie wszystkich czynności, które powinien wykonać muszkietier i pikinier. Sam tytuł tekstu

wskazuje, że komendy te miały padać w czasie ćwiczeń, niekoniecznie zaś w czasie walk (być może zatem mamy tu raczej do czynienia z instruktażem, z poleceniami przekształcającymi się dopiero w komendy). Z językowego punktu widzenia najważniejszą sprawą jest to, że podstawowe wzorce tworzenia komend w polszczyźnie XVII w. były już w znacznym stopniu ukształtowane i w następnych wiekach podlegały tylko nieznacznym modyfikacjom.

Agnieszka Szczauś

**LINGUISTIC FORM OF COMMANDS IN „PIECHOTNE ĆWICZENIE”
BY BŁAŻEJ LIPOWSKI (1660)**

Summary

„Piechotne ćwiczenie” by Błażej Lipowski, dedicated to Andrzej Maksymilian Fredro (published in Cracow, 1660), is considered the first infantry drill manual in Polish, intended for the regiments recruited from foreigners. The text provides a number of military commands, i.e. orders to undertake or stop some activity immediately in a form of short utterances directed by a superior to a subordinate (or a group of subordinates).

The article contains the analysis of the structure of 119 commands excerpted from “Piechotne ćwiczenie”. There were a) separate commands which contain a verb in 2nd person singular of the imperative (55 examples; 46% of the material), i.e. “Zapalaj lonty!” (“Light matches!”); b) commands containing a verb in 2nd person plural of the imperative (46 examples; 39% of the material), i.e. “Weźcie muszkiety!” (“Take muskets!”); c) commands containing an infinitive (2 examples; 2% of the material), i.e. “Kul sześć w gębę włożyć!” (“Six balls be loaded in the gob!”); d) non-verbal commands with a prepositional phrase 15 examples; 12% of the material), i.e. “Muskiet do góry!” (“Musket up!”); e) commands containing a noun of predicative nature (1 example; 1% of the material): “Marsz!” (“March!”). The author demonstrates that these commands sought to achieve conciseness and linguistic precision which resulted in schematic and temple nature of their structure. In addition, it was established that basic patterns underlying their formulation in the Polish language in the 17th century had already been shaped to a significant extent and in the subsequent centuries they underwent only minor modifications.

Bibliografia

- Czermak W., Polska musztra piechotna z r. 1660, [w:] W. Czermak, Z czasów Jana Kazimierza, Lwów 1893, s. 295-313.
- Estreicher K., Bibliografia staropolska 3, 21, Kraków 1891.
- Górski K., Historia piechoty polskiej, Kraków 1893.
- Handke R., Słownictwo pism Stefana Żeromskiego, 6, Walka, wojna, wojskowość, Kraków 2002.
- Kołodziejek E., Gwara środowiskowa marynarzy na tle subkultury marynarskiej, Szczecin 1994.
- Korzon T., Dzieje wojen i wojskowości w Polsce, 3, Kraków 1912.
- Marciniak S., Język wojskowy, Warszawa 1987.
- Musiołek K., Lingwistyczno-semiotyczna charakterystyka regulaminu wojskowego, Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego 13, 1982, s. 63-70.
- Wimmer J., Andrzej Maksymilian Fredro jako projektodawca reform wojskowych, [w:] J. Gierowski (red.), O naprawę Rzeczypospolitej XVII-XVIII wieku. Prace ofiarowane Władysławowi Czaplowskiemu w 60 rocznicę urodzin, Warszawa 1965.
- Wimmer J., Błażeja Lipowskiego pierwszy polski regulamin piechoty, Studia i Materiały do Historii Wojskowości 20, 1976, s. 335-357.
- Wimmer J., Historia piechoty polskiej do roku 1864, Warszawa 1978.
- Wimmer J., Lipowski Błażej, [w:] B. Leśnodorski (red.), Polski słownik biograficzny, 17, Wrocław 1972.
- Wimmer J., Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku, Warszawa 1965.
- Wolińska O., Meldunek i rozkaz jako gatunki tekstów wojskowych, Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny 2, 2003, s. 29-40.
- Wyszczelski L., Historia polskiej myśli wojskowej, Warszawa 2001.

